Druhé analytiky a unum argumentum

POSTERIOR ANALYTICS AND UNUM
ARGUMENTUM

MAREK OTISK

Filozofická fakulta Ostravské univerzity
v Ostravě, Reální 5, 701 03 Ostrava;
Filosofický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00
Praha 1
marek.otisk@osu.cz

ABSTRAKT:

This paper deals with Anselm's argumentation in *Proslogion*. The main aim of this text is to show that the famous proof of God's existence in *Proslogion* 2 a 3 is structurally the same as the other argumentation in this book. Another aim of this text is to emphasize the concordance of Anselm's procedure with some conclusions in *Posterior Analytics* by Aristotle.

— Ve svém příspěvku se pokusím nastínit možnost peripatetického čtení slavného Anselmova důkazu z *Proslogionu*. Aniž bych hledal historické doklady možnosti přímého ovlivnění, zaměřím se především na Aristotelovy *Druhé analytiky* a jejich eventuální využití při interpretaci tzv. *unum argumentum*.¹

Nejprve se pokusím představit v zásadě unifikovaný způsob, jehož prostřednictvím Anselm ve svém spise *Proslogion* postupuje, když se snaží pokázat na nezbytnou oprávněnost určitého tvrzení (I). Poté budu daný způsob vedení úvah konfrontovat s požadavky, které jsou kladeny na vědění opřené o důkaz v Aristotelových *Druhých analytikách* (II), načež se zaměřím na vlastní sled úvah k důkazu Boží existence z *Proslogionu* 2 a 3 (III). Výsledkem by se měl stát výklad, z něhož bude patrné,

že Anselm (aniž bych chtěl tvrdit, že nutně úmyslně či vědomě) následuje Aristotelovy požadavky ve stěžejních bodech své úvahy, což bude doplněno o předvedení důležitosti smyslového vnímání u obou myslitelů (IV).

— První ukázkou Anselmova způsobu vedení argumentačních postupů v *Proslogionu* může reprezentovat devátá kapitola tohoto díla. V té se Anselm zamýšlí nad tím, jak je možné, že Bůh je svrchovaně spravedlivý i dobrý zároveň, když se spravedlnost zdá být v určitém rozporu s dobrotou, neboť předpokládá selektivní přístup – spravedlivý by měl být dobrý k dobrým, ale zlý ke zlým. Anselmovými slovy: „Proč tedy, dobrý Bože, jsi dobrý k dobrým i ke zlým, proč zachraňuješ zlé, když to není spravedlivé, a ty přece neděláš nic nespravedlivého?“²

1 S největší pravděpodobností Anselm Aristotelovy *Druhé analytiky* neznal, ovšem o některých tvrzeních z tohoto spisu mohl mít povědomí zásluhou jiných textů o téže problematice.

2 Anselm, *Prosl.* 9, s. 107: Unde ergo, bone deus, bone bonis et malis, unde tibi salvare malos, si hoc non est iustum, et tu non facis aliquid non iustum?

Anselmův sled úvah v této kapitole vypadá takto:

- A. Klade hypotézu: Bůh (tzn. to, nad co nic většího nelze myslet) je naprosto a svrchovaně spravedlivý a dobrý zároveň.¹
- B. Hypotézu lze reformulovat do podoby obecně platného axiomu s využitím zákona o vyloučeném třetím: tzn. Bůh je, nebo není naprosto a svrchovaně spravedlivý a dobrý zároveň.
- C. Přichází s tvrzením, které stojí v protikladu k původní hypotéze: tzn. nelze, aby Bůh byl zároveň naprosto dobrý a spravedlivý, neboť zlí si zaslouží potrestání a dobří si zaslouží odměnu, což se protiví absolutní dobrotě (Bůh by musel odměňovat dobré i zlé), resp. je-li Bůh dobrý na dobré i zlé, pak není spravedlivý.²
- D. Tvrzení uvedené v bodě C je zamítnuto, neboť kdyby Bůh nebyl zároveň dobrý i spravedlivý, bylo by možné myslet něco lepšího či dokonalejšího, než je Bůh, protože být svrchovaně spravedlivý i dobrý zároveň je více, než být pouze jedno z tohoto.³
- E. Jelikož podle zákona o vyloučení třetího musí platit *a* nebo *non a* a zároveň bylo prokázáno, že *non a* (tj. bod C) nemůže platit, pak je

z toho zřejmé, že by došlo ke sporu, kdyby bylo možné myslet, že je něco většího než to, nad co nic většího nelze myslet.⁴

- F. Závěr: Bůh (to, nad co nic většího nelze myslet) je zároveň svrchovaně spravedlivý i dobrý.

Druhou ukázkou Anselmových postupů v *Proslogionu* může představovat krátká patnáctá kapitola, kterou zde lze ocitovat celou: „Tedy, Pane, nejsi pouze to, nad co nic většího nelze myslet, ale jsi něčím větším, než je vůbec možné myslet. Jelikož lze myslet, že něco existuje takovým způsobem: nejsi-li to ty sám, lze myslet něco většího, než jsi ty, což však nelze.“⁵

I v tomto stručném textu lze vidět obdobný postup, který by mohl být rekonstruován takto:

- A. Hypotéza: Bůh (tzn. to, nad co nic většího nelze myslet) je něco více, než jsme vůbec schopni myslet.
- B. Axiom: Bůh (tzn. to, nad co nic většího nelze myslet) je buď větší, než jsme vůbec schopni myslet, nebo nikoli.
- C. Tvrzení (využívané pro důkaz sporem): Bůh není něco většího, než jsme vůbec schopni myslet.

¹ Anselm, *Prosl.* 9, s. 107: Nam cum totus et summe iustus sis, tamen idcirco etiam malis benignus es, quia totus summe bonus es.

² Anselm, *Prosl.* 9, s. 107.

³ Anselm, *Prosl.* 9, s. 107: Minus namque bonus esses, si nulli malo esses benignus. Melior est enim qui et bonis et malis bonus est, quam qui bonis tantum est bonus.

⁴ Anselm, *Prosl.* 9, s. 108: An quia iustum est te sic esse bonum, ut nequeas intelligi melior, et sic potenter operari, ut non possis cogitari potentius?

⁵ Anselm, *Prosl.* 15, s. 112: Ergo domine, non solum es quo maius cogitari nequit, sed es quiddam maius quam cogitari possit. Quoniam namque valet cogitari esse aliquid huiusmodi: si tu non es hoc ipsum, potest cogitari aliquid maius te; quod fieri nequit.

- D. Avšak: Lze myslet, že existuje něco, co je větší, než jsme vůbec schopni myslet, což je více než to, nad co nic většího nejsme s to myslet.
- E. Spor: To, nad co nic většího nelze myslet, by nebylo tím, nad co nelze nic většího myslet (neboť lze myslet něco, co je více, než jsme vůbec schopni myslet, což je více).
- F. Závěr: Bůh (to, nad co nic většího nelze myslit), je větší, než jsme vůbec schopni myslet.

Anslemův sled úvah je tedy vždy velmi podobný, byť ne vždy jsou všechny uvedené kroky explicitně uvedeny – nejprve zformuluje určitou hypotézu, kterou pomocí zákona o vyloučeném třetím zasadí do kontextu obecně platného axiomu. S využitím důkazu sporem pak ukazuje, že neplatí protiklad hypotézy, tedy musí být shledána pravdivou původní hypotéza. Strukturálně v zásadě stejně postupuje i v kapitolách dvě a tři, tedy když prezentuje důkaz Boží existence, resp. jeho dvě podoby.

■ ■

Ovšem další zajímavostí na Anselmově způsobu psaní *Proslogionu* je, že jeho způsob práce lze velmi dobře zasadit do kontextu probíraného v Aristotelových *Druhých analytikách*. A to hned v několika ohledech:

1. Především Anselm ve shodě s Aristotelovými požadavky na vědní opření o důkaz předpokládá, že takovéto vědění je výhradně o obecném, vždyplatném, tzn. o tom, co je nutně a nemůže to být jinak.

Budou-li parafrázována Aristotelova slova, pak vědění vychází vždy z nutných počátků; to, co je předmětem poznání, je takové, že to nemůže být jinak; vědění je vždy o tom, co náleží věcem o sobě a je tedy nutné atp.¹

2. Veškeré vědění lze nabýt výhradně skrze důkaz, který bude vycházet z obecných a vždyplatných čili nutných premis – mezi takovéto premisy je nutno zařadit axiomy, což jsou podle Aristotela mj. i taková tvrzení, která stanoví, že něčemu ze dvou protikladných určení nutně patří jedno nebo druhé, což přesně odpovídá Anselmově formulaci aximotického základu zákona *tertium non datur*.²
3. Vždy je nutno vycházet z toho, co je dřívější, co je samo o sobě, nikoli pro nás (na mnoha místech *Druhých analytik* Aristotelés odmítá empirickou či induktivní cestu k vědeckému poznání, neboť věda není o náhodném³) – to koresponduje s tím, že

1 Aristotelés, *An. post.* I, 6, 74b: Εἰ οὖν ἐστὶν ἡ ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη ἐξ ἀναγκαίων ἀρχῶν (ὁ γὰρ ἐπίσταται, οὐ δυνατόν ἄλλως εἶναι), τὰ δὲ καθ' αὐτὰ ὑπάρχοντα ἀναγκαῖα τοῖς πράγμασιν (τὰ μὲν γὰρ ἐν τῷ τί ἐστὶν ὑπάρχει τοῖς δ' αὐτὰ ἐν τῷ τί ἐστὶν ὑπάρχει κατηγορουμένοις αὐτῶν, ὡς θάτερον τῶν ἀντικειμένων ἀνάγκη ὑπάρχειν), φανερόν ὅτι ἐκ τοιούτων τινῶν ἂν εἴη ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς· ἅπαν γὰρ ἡ οὕτως ὑπάρχει ἡ κατὰ συμβεβηκός, τὰ δὲ συμβεβηκότα οὐκ ἀναγκαῖα.

2 Viz např. Aristotelés, *An. post.* I, 11, 77a.

3 Viz např. Aristotelés, *An. post.* I, 30–31, 87b: Τοῦ δ' ἀπὸ τύχης οὐκ ἐστὶν ἐπιστήμη δι' ἀποδείξεως. ... Οὐδὲ δι' αἰσθήσεως ἐστὶν ἐπίστασθαι. εἰ γὰρ καὶ ἐστὶν ἡ αἰσθησις τοῦ τοιοῦδε καὶ μὴ τοῦδε τινος, ἀλλ' αἰσθάνεσθαι γε ἀναγκαῖον τόδε τι καὶ ποῦ καὶ νῦν. τὸ δὲ καθόλου καὶ ἐπὶ πάσιν ἀδύνατον αἰσθάνεσθαι.

Anselm na počátek jakékoli úvahy v *Proslogionu* vždy nejprve klade (vedle axiomu) obecnou hypotézu, jejíž oprávněnost je povětšinou možné zajistit odkazem na nadpřirozenou zkušenost (např. Bůh je onnipotentní, spravedlivý a dobrý zároveň, že je nejvyšší pravda apod.).¹ Právě kladení hypotéz jako podstatného prvku vědeckého zkoumání zmiňuje ve svém popisu hledání vědění i Aristotelés, když zdůrazňuje, že hypotéza je takové tvrzení, které lze dokázat a obhájit jako pravdivé (tj. může se stát skutečně vědeckým poznatkem), ovšem pro toho, kdo toto provádí (kdo se učí, kdo hledá vědění), zatím ještě není jasné, že je to pravdivá teze.²

4. Anselm tedy zcela ve shodě s tím, o čem pojednává Aristotelés, vždy klade hypotézu, kterou s využitím obecně platného axiomu (potažmo s aplikací definice či teorému), dokazuje pomocí důkazu sporem.³

III

Názorně je to vidět i na vlastním důkazu Boží existence, kde je postup *de facto* to-
tožný. Nejprve tedy druhá kapitola:

- A. Hypotéza: To, nad co nic většího nelze myslet, reálně existuje⁴ (zdůvodnění oprávněnosti této hypotézy viz níže).

- B. Axiom: To, nad co nic většího nelze myslet, existuje reálně nebo pouze v rozumu.⁵
- C. Tvrzení: To, nad co nic většího nelze myslet, existuje pouze v rozumu (oprávněnost této teze nachází Anselm u pošetilce, který si řekl, že Boha není, když slyší, že někdo vyřkne, že to, nad co nic většího nelze myslet, existuje, rozumí tomu, co se říká, tedy má to ve svém rozumnění, i když se domnívá, že by to mohlo neexistovat).⁶
- D. Avšak: Existuje-li to, nad co nic většího nelze myslet pouze v rozumu, pak lze myslet, že je to zároveň v rozumu i v realitě, což je více.⁷
- E. Spor: Bylo by možné myslet něco více, než je to, nad co nic většího nelze myslet.⁸
- F. Závěr: To, nad co nic většího nelze myslet, existuje v rozumu i v realitě.⁹

5 Anselm, *Prosl.* 2, s. 101: Aliud enim est rem esse in intellectu, aliud intelligere rem esse.

6 Anselm, *Prosl.* 2, s. 101: Convincitur ergo etiam insipiens esse vel in intellectu aliquid quo nihil maius cogitari potest, quia hoc cum audit intelligit, et quidquid intelligitur in intellectu est.

7 Anselm, *Prosl.* 2, s. 101: Et certe id quo maius cogitari nequit, non potest esse in solo intellectu. Si enim vel in solo intellectu est, potest cogitari esse et in re, quod maius est.

8 Anselm, *Prosl.* 2, s. 101–102: Si ergo id quo maius cogitari non potest, est in solo intellectu: id ipsum quo maius cogitari non potest, est quo maius cogitari potest. Sed certe hoc esse non potest.

9 Anselm, *Prosl.* 2, s. 102: Existit ergo procul dubio aliquid quo maius cogitari non valet, et in intellectu et in re.

1 Srov. např. Anselm, *Prosl.* 7, s. 105; resp. Anselm, *Prosl.* 11, s. 109 ad.

2 Srov. např. Aristotelés, *An. post.* I, 2, 72a.

3 Blíže viz Aristotelés, *An. post.* 11, 77a.

4 Anselm, *Prosl.* 2, s. 101: Et quidem credimus te esse aliquid quo nihil maius cogitari possit.

Struktura úvahy z první části třetí kapitoly *Proslogionu* je opět stejná:¹

- A. Hypotéza: O tom, nad co nic většího nelze myslet, vůbec nelze myslet, že neexistuje.
- B. Axiom: O tom, nad co nic většího nelze myslet, buď lze, nebo nelze myslet, že neexistuje.
- C. Tvrzení: O tom, nad co nic většího nelze myslet, lze myslet, že neexistuje.
- D. Avšak: Je-li to, nad co nic většího nelze myslet, zároveň tím, o čem lze myslet, že to neexistuje, pak je zde také něco, o čem nelze myslet, že to neexistuje (tedy, že to musí vždy být), což je více.
- E. Spor: Bylo by možné myslet něco více, než je to, nad co nic většího nelze myslet.
- F. Závěr: O tom, nad co nic většího myslet, vůbec nelze myslet, že to neexistuje.

— IV

V kontextu či optikou *Druhých analytik* stojí za zvláštní pozornost zejména první bod Anselmova důkazu z *Proslogionu* 2 (a analogicky k tomu pak užívané označení Boha nejen ve třetí kapitole, ale vlastně ve všech dalších

částech *Proslogionu*). Anselm stanovil úvodní hypotézu v podobě, že to, nad co nic většího nelze myslet, existuje. Jak k této formulaci dospěl? Jinými slovy: Co vedlo Anselma, že hypotézu vyjádřil právě v tomto znění?

V jiných kapitolách *Proslogionu*, v nichž řeší např. všemohoucnost, spravedlnost, milosrdenství apod., nezřídka odkazuje na biblický text, kterým vstupní hypotézu ospravedlňuje. Tentokrát se sice v podobném duchu odkazuje na to, že „věříme“, že Bůh je to, nad co většího nelze myslet, ovšem v Písmu svatém bychom podobnou deskripci Boha hledali marně. Anselm patrně musel dojít k formulaci této hypotézy jiným způsobem. Nabízí se možnost, že se s tímto vymezením Boha seznámil četbou – např. Boethius² nebo Augustin³ Boha označují velmi podobně, ale není nutno se zde omezovat pouze na patristické autority – v takřka stejných termínech o Bohu píše např. Seneca⁴ nebo Cicero⁵.

Jinou možností, jak mohl Anselm dospět k tvrzení, že by Bůh mohl být tím, nad co nic většího nelze myslet, nám nabízí opět *Druhé analytiky*. Aristotelés zde na úvod píše, že veškeré vědění předpokládá dřívější poznání.⁶ Tímto dřívějším samozřejmě nemá na mysli určitá vrozená data, nýbrž spíše jistý nezbytný základ, z něhož při postulování vědeckých důkazů vycházíme. Tímto základem jsou např. prvotní, přirozené poznatky, kterým zpravidla říkáme axiomy. Tyto

1 Anselm, *Prosl.* 3, s. 102–103: Quod utique sic vere est, ut nec cogitari possit non esse. Nam potest cogitari esse aliquid, quod non possit cogitari non esse; quod maius est quam quod non esse cogitari potest. Quare si id quo maius nequit cogitari, potest cogitari non esse: id ipsum quo maius cogitari nequit, non est id quo maius cogitari nequit; quod convenire non potest. Sic ergo vere est aliquid quo maius cogitari non potest, ut nec cogitari possit non esse.

2 Boethius, *Philos. Consol.* III, 10.

3 Augustin, *De lib. arb.* II, VI, 14.

4 Seneca, *Natur. quaest.* I, 1.

5 Cicero, *De nat. deor.* II, 7.

6 Aristotelés, *An. post.* I, 1, 71a.

axiomy, jak píše Aristotelés na závěr téhož spisu, ovšem nejsou lidem žádným způsobem automaticky dány, nýbrž se k nám jejich znalost postupně dostává. Máme totiž od přirozenosti schopnost zvanou smyslové vnímání, která sice nepředčí vědění svou přesností, ovšem poskytuje pro samotné vědění základní informace. Vědění se nám dostává skrze důkaz, k čemuž potřebujeme znát axiomy, jejichž poznání se k nám ovšem dostává skrze smysly, neboť právě tyto nám poskytují poznání o obecných a prvních počátcích.¹

Právě takové či podobné aristotelské myšlenky mohl mít na zřeteli Anselm, když formuloval svou hypotézu o Bohu jakožto něčem, nad co nic většího nelze myslet. Sám to alespoň říká ve své odpovědi Gaunilonovi, když odkazuje na epištolu Římanům a vyzývá věřícího: „[...] vzpomeň si, že jeho věčnou moc a božství, které jsou neviditelné, lze totiž od stvoření světa vidět, když lidé přemýšlejí o jeho díle.“²

Z Anselmových slov plyne, že předpokládá hierarchické uspořádání reality (neživá a živá tělesa, nebo vegetativní, senzitivní, racionální živí tvorové atp.), pročež lze o věcech

smyslům nepřístupným pojednávat zásluhou informací pocházejících ze smyslového vnímání (ostatně podobně postupuje i v *Monologionu*³), což jsou nezbytné poznatky, s nimiž pak náš rozum může dále pracovat.

Lze tedy předpokládat, že samotná formulace Anslemovy stěžejní hypotézy plně odpovídá Aristotelovu tvrzení o vztahu obecných a vždyplatných poznatků a našeho smyslového poznání. Smyslové poznání je pro nás nezbytným předstupněm vědění opřené o důkaz.

— V

O tom, že takto Anselm patrně uvažoval, jasně svědčí nejen jeho odpověď Gaunilonovi či *Monologion*, ale také velmi návodné Anselmovo tvrzení z klíčové pasáže *Proslogionu* 2, kde se ověřuje přítomnost toho, nad co nic většího nelze myslet, v lidském rozumu – i pošetilec, který si myslí, že nic takového v realitě neexistuje, slyší (tj. smyslově vnímá), co se říká, tudíž se to, nad co nic většího nelze myslet, skrze smyslový vjem dostává do jeho rozumu.

V dalším postupu se již Anselm neodvolává (opět ve shodě s Aristotelovým postupem získávání vědění opřené o důkaz) na smyslové vnímání a důkazem – sporem dokládá nezbytnost pravdivosti prvotní hypotézy. Jeho sled kroků v kapitolách dvě a tři ovšem není ničím ojedinělým – stejným způsobem (tzn. ve shodě s *Druhými analytikami*) uvažuje nejen o existenci Boží, ale také o dalších podstatných vlastnostech, které jsou Bohu připisovány.

1 Aristotelés, *An. post.* II, 19, 99b–100b.

2 Anselm, *Resp. ad Gaun.* 8, s. 138: „...meminerit quia „invisibilia“ dei „a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus et divinitas“. Srov. Ř 1, 20 (latinské znění podle *Nova Vulgata Bibliorum Sacrorum Editio* [online], [cit. 2014-08-06]. Dostupné z: http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_nt_epist-romanost_lt.html: Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna eius et virtus et divinitas...

3 Anselm, *Mon.* 1, s. 14.

ZKRATKY:

Anselm z Canterbury		<i>De lib. arb.</i>	<i>De libero arbitrio</i>
<i>Resp. ad Gaun.</i>	<i>Ad Gaunilo</i>	Boethius	
<i>Mon.</i>	<i>Monologion</i>	<i>Philos. Consol.</i>	<i>De consolatione philosophiae</i>
<i>Prosl.</i>	<i>Proslogion</i>		
Aristotelés		Cicero	
<i>An. post.</i>	<i>Analytica posteriora</i>	<i>De nat. deor.</i>	<i>De natura deorum</i>
Augustin		Seneca	
		<i>Natur. quaest.</i>	<i>Naturales quaestiones</i>

BIBLIOGRAFIE

- Anselm z Canterbury (1946). *Sancti Anselmi Cantuariensis episcopi Opera omnia*. Vol. 1. Ed. F. S. Schmitt. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons.
- Aristotelés (1831). *Aristotelis Opera omnia*. Vol. 1. Ed. I. Bekker. Berlin: G. Reiner.
- Augustinus (1970). *Sancti Aurelii Augustini Contra academicos, De beata vita, De ordine, De magistro, De libero arbitrio* (eds. W. M. Green, K. D. Daur). CCSL 29. Turnhout: Brepols.
- Boethius (1934). *Anicii Manlii Torquati Severini Boethii Philosophiae consolationis libri quinque* (ed. W. Weinberger). CSEL 67. Wien – Leipzig: Hoelder – Pichler – Tempsky.
- Cicero, M. T. (1933). *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. F. 45. De natura deorum* (ed. O. Plasberg, W. Ax.). Leipzig: Teubner.
- Seneca, L. A. (1996). *Lucii Anneaii Senecae Naturalium quaestionum libros* (ed. H. M. Hine). Leipzig: Teubner.